

Anthony Everitt

HADRIANUS

De rusteloze keizer

Vertaald door
Corrie van den Berg
en Carola Kloos

Ambo|Amsterdam

INHOUD

Woord vooraf 9

Chronologie 17

Inleiding 25

- 1 Invallers uit het westen 29
- 2 Een gevaarlijke wereld 38
- 3 Een jonge edelman met grootse verwachtingen 51
- 4 Crisis in het rijk 61
- 5 Een nieuwe dynastie 73
- 6 Stadsleven 86
- 7 Val van de Flavische dynastie 101
- 8 Zoon van de keizer 112
- 9 'Optimus Princeps' 122
- 10 Aan gene zijde van de Donau 134
- 11 In de coulissen 156
- 12 De roep van het oosten 170
- 13 Missie volbracht 184
- 14 De affaire van de vier oud-consuls 195
- 15 De weg naar Rome 215
- 16 De reiziger 233
- 17 De uiterste rand van het rijk 242
- 18 Laatste vaarwel 254
- 19 De jongen uit Bithynië 264
- 20 De Griekse eilanden 277
- 21 Thuis en weer weg 288

- 22 Mijn lief, mijn lief, o waar gebleven 299
- 23 Moge zijn gebeente verrotten! 317
- 24 Het is uit met het gescherts 327
- 25 Vrede en oorlog 340

Dankwoord 347

Gebruikte afkortingen 349

Noten 353

Bibliografie 377

Register 387

WOORD VOORAF

Hadrianus leefde in een roerige, opwindende tijd. Hij regeerde over het Romeinse Rijk in de tweede eeuw n.C. en kan met enig recht de succesvolste van alle Romeinse heersers worden genoemd. Hij was een doorgewinterd veldheer en briljant bestuurder en onder hem beleefde het rijk zijn hoogtijdagen.

Hadrianus regeerde op basis van twee uitstekende uitgangspunten die er mede voor zorgden dat het rijk ook na hem nog lange tijd floreerde. Hij begreep om te beginnen dat Rome niet eindeloos kon doorgaan met expanderen. Het rijk, dat zich uitstreckte van Spanje tot Turkije, van de Zwarte Zee tot de Maghreb, was al moeilijk genoeg te besturen, en daarom was hij een tegenstander van nog meer veroveringsoorlogen. Voor prozaïsche geesten demonstreerde hij dit letterlijk door langs alle grenzen muren op te trekken, behalve waar al natuurlijke grenzen zoals rivieren en bergen waren. Hierbinnen heerste de beschaving en de *pax Romana*, erbuiten strekte zich het ongetemde territorium van de barbaren uit, van alles wat niet-Romeins was. In Germanië was de muur een houten palissade die al heel lang verdwenen is, maar in het noorden van Brittannië werd hij bij gebrek aan hout van stenen gebouwd, en deze muur is ook nu nog een van de aansprekendste symbolen van de Romeinse macht.

Hadrianus' tweede uitgangspunt ontsproot aan zijn liefde voor Griekenland. Het oostelijk deel van het rijk was Griekssprekend en kon bogen op een cultuur die terugging tot Homerus. Rome in het westen was de supermacht van het Middellandse Zeebekken en had de beschikking over onverslaanbare legers. Hadrianus ondernam pogingen om het rijk te transformeren tot een gezamenlijke onderneming waarin het culturele en het

militaire – kunst en macht – op voet van gelijkheid met elkaar konden verkeren. Hij nam Grieken in het bestuur van het rijk op en maakte met gigantische bouwprojecten Athene tot de culturele hoofdstad van het rijk.

Op deze twee manieren zorgde Hadrianus voor stabiliteit en zette hij een punt achter eeuwen van oorlogvoering. Zoals Edward Gibbon in *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* misschien wat al te bombastisch schreef, bracht Hadrianus ‘het schone vooruitzicht van universele vrede’.¹ Hij en zijn opvolgers, Antoninus Pius en Marcus Aurelius, die beiden door hem benoemd werden en zijn beleid voortzetten, ‘hielden vast aan het plan om de waardigheid van het rijk te behoeden zonder te pogen de grenzen ervan uit te breiden. Met alle mogelijke eerbare middelen nodigden ze de barbaren uit om vriendschap te sluiten en ondernamen ze pogingen de mensheid ervan te overtuigen dat de Romeinse macht, verheven boven de verleiding tot veroveren, slechts werd gedreven door de liefde voor orde en gerechtigheid.’²

Dit is mijn derde biografie van een Romein, de voltooiing van een drieluik. In *Cicero* wordt de val van de oude, aangetaste republiek beschreven, en in *Augustus* de vestiging van een alleenheerschappij. Dit is het verhaal van een keizer die een weldadig einde maakte aan een periode van wanorde en militaire agressie en die liet zien dat een monarchie heel wel te verenigen valt met fatsoenlijk bestuur. Sommige persoonlijkheden uit de voorgaande boeken – al lang dood en begraven – vervullen gastrollen in dit boek, met name Augustus, aan wie Hadrianus een voorbeeld nam omdat hij grote bewondering voor hem koesterde.

Ik probeer niet alleen het portret te schetsen van een man, maar ook dat van een heel tijdperk waarin een wankel machtsstelsel er met horten en stoten in slaagde zijn balans te hervinden. De val van de Romeinse republiek is inmiddels een grotendeels afgegraasd terrein, maar voor veel lezers zal de tijd vanaf de dood van Nero tot aan Hadrianus terra incognita zijn; voor hen zijn de hierna volgende in bloed gedrenkte lotgevallen en wederwaardigheden misschien extra spannend omdat zij niet weten wat er komen gaat.

Hadrianus was beslist niet de eerste Romein met een buitengewone liefde voor alles wat Helleens was. Al eeuwenlang beheersten de meeste leden van de heersende elite zowel Latijn als Grieks. Keizer Nero, die dichterlijke narcist, koesterde net als Hadrianus de verenigingsgedachte, maar was niet bij machte er invulling aan te geven.

Toen Hadrianus nog een kind was, vonden er twee onvergetelijke ge-

beurtenissen plaats: het Colosseum, het kolossale mensenslachthuis, opende zijn deuren voor het publiek, en de verwoesting van Pompei leek een vooraankondiging van hoe de wereld zou vergaan.

Tegen het einde van zijn tienerjaren was Hadrianus getuige van de moorddadige wijze waarop keizer Domitianus onder de heersende klasse huishield. Na de moord op de keizer kon een burgeroorlog ternauwernood worden voorkomen en nam Hadrianus' oudoom Trajanus, een geliefd veldheer die zijn voogd was, de teugels van de macht in handen. Van Trajanus leerde de jongeman de kneepjes van het soldatenvak tijdens twee afschrikwekkende veldtochten tegen een woest barbaars koninkrijk aan de overzijde van de Donau. De reliëfs die spiraalsgewijs op de Zuil van Trajanus in Rome zijn aangebracht doen verslag van deze stormachtige gebeurtenissen. Als een bioscoopjournaal spreken ze ons na eeuwen nog aan, met de directheid van een CNN-reportage.

Er volgden triomfen, maar ook, in dezelfde mate, tegenslagen. Tijdens een campagne die sterk doet denken aan een uit onze tijd, viel Trajanus het Parthische rijk (grotweg het huidige Irak) binnen. Deze veldtocht werd met een snelle zege bekroond aangezien de Parthen nauwelijks of geen weerstand boden. Maar daarna braken er in het hele oostelijke rijk opstanden uit. Lichamelijk en geestelijk aan het einde van zijn krachten, droeg de keizer het commando over aan zijn voormalige pupil en stierf korte tijd later tijdens de terugreis naar Rome.

De legioenen riepen Hadrianus tot de nieuwe keizer uit. Hij had een langdurige, inspannende en gevaarlijke leertijd achter de rug. Nu, op veertigjarige leeftijd, verlangde de nieuwe heerser over de bekende wereld er vurig naar de geschiedenis naar zijn hand te zetten, en was hij vastbesloten zich door niemand te laten dwarsbomen. Hadrianus, een onvermoeibaar reiziger, was als keizer zoveel mogelijk onderweg om al het mogelijke te inspecteren en te hervormen. De grenzen werden beveiligd, het leger werd getraind, de wetten werden vastgelegd in een wetboek, de infrastructuur werd verbeterd en de economie aangezwengeld.

Er was een afgrijselijke uitzondering op deze reeks weldadige successen. Hadrianus' beleid had zijn duistere kanten. Het enige volk dat weigerde zich aan het keizerlijke stelsel te onderwerpen waren de Joden. Er brak een heftige opstand tegen Rome uit. De afloop ervan was catastrofaal voor de opstandelingen; volgens één schatting werden duizenden Joden gedood en vele anderen uit hun land verdreven. In een poging dit zeer weerbarstige volk van de aardbodem weg te vagen gaf Hadrianus Jeruzalem een andere naam en verving de naam Judea door het nieuw verzonnen Palestina. Alle

Joden werd de toegang tot hun eigen hoofdstad ontzegd. Pas na zo'n tweeduizend jaar zouden zij er terugkeren en hun onafhankelijkheid herkrijgen.

Hadrianus is de meest enigmatische figuur onder de oude Romeinen. Waarom wordt er maar zo weinig over hem verteld? Waarom zijn zijn daden slechts mondjesmaat bezongen? Hij is zeker onderwerp van wetenschappelijke studie geweest, maar de laatste voor een algemeen publiek in het Engels geschreven biografie met alles erop en eraan verscheen in de jaren twintig van de vorige eeuw. Eén verklaring voor dit doodzwijgen schuilt in 's mans kregelige karakter. De uitstekende bestuurder Hadrianus was moedig, intelligent en scherpzinnig in het oplossen van de grote politieke kwesties van zijn tijd. Maar hij was ook prikkelbaar en verschrikkelijk zelfingenomen: zoals zoveel getalenteerde amateurs schiep hij een boosaardig genoeg in het tegenspreken van deskundigen. Hadrianus keerde zich zo nu en dan tegen vrienden, liet hen zonder scrupules vallen. De grote negentiende-eeuwse geschiedkundige van de Romeinse oudheid, Theodor Mommsen, vond hem 'weezinwekkend' en 'kwaadaardig'.³

Maar Hadrianus' postume reputatie liep vooral schade op door iets anders. Hij onderhield een ten dode opgeschreven liefdesverhouding met een schone jongeling uit Bithynië, Antinoüs, die onder mysterieuze omstandigheden in de Nijl verdronk. Geschiedschrijvers uit de victoriaanse periode en van het begin van de twintigste eeuw schrokken terug voor het gênante onderwerp homoliefde. Een van hen opperde hoopvol dat Antinoüs een bastaardzoon van de keizer was. Onwettigheid was uiteraard ook erg, maar toch bijna eerzaam vergeleken bij de 'love that dare not speak its name'.

Het grootste struikelblok bij het schrijven van Hadrianus' levensverhaal is het gemis aan oude literaire bronnen; er zijn er slechts een handjevol bewaard gebleven, en die zijn ook nog eens gehavend en verminkt. We weten dat er een autobiografie van Hadrianus en veel andere geschiedverhalen uit zijn tijd bestaan hebben, maar we kennen ze alleen uit vermeldingen in andere werken. De geschriften zelf zijn verbrand in het vreugdevuur der ijdelheden dat in de donkere middeleeuwen door de Kerk brandend werd gehouden.

Het schrijven van een biografie over Hadrianus beloofde een ondankbare taak te worden. Is het bestaande materiaal voldoende om er een heel boek uit te kunnen persen? Met een zucht van verlichting maakte de historicus om deze reden ooit plaats voor de schrijver van historische romans. Kort na de Tweede Wereldoorlog publiceerde de Franse schrijfster Marguerite Yourcenar *Hadrianus' gedenkschriften*, dat enthousiast werd ontvangen; het

boek is gegoten in de vorm van een brief van de stervende keizer aan de jonge Marcus Aurelius, die later zijn troon zou bezetten. Poëtisch en melancholiek kleurde het boek de zwarte gaten in onze kennis en zette een sprekend evenbeeld neer van een wereldwijze, levensmoede autocraat. Ik overdrijf niet als ik zeg dat madame Yourcenar de academici een tijdlang van hun plaats verdrongen heeft. Haar Hadrianus werd gezien als een waarheidsgetrouwe weergave van de echte.

Sindsdien zijn er al meer dan vijftig jaar verstreken. *Hadrianus' gedenkschriften* is een meesterwerk, maar (zoals een valse antiquiteit die volledig overtuigt als hij op de markt wordt gebracht, maar na verloop van tijd zijn authenticiteit verliest) maakt op dit moment minstens evenveel duidelijk over de Franse literaire opvattingen van halverwege de twintigste eeuw als over het tweede-eeuwse Rome. Yourcenars Hadrianus is een romantisch rationalist met een hang naar het exotische, een klassieke André Gide.

Intussen is de wetenschap ook voortgeschreden. Overal waar Hadrianus op zijn eindeloze tochten door het hele rijk kwam, gaf hij opdracht tot het bouwen van theaters, tempels, aquaducten en bogen. Inscripties vermelden de besluiten, toespraken en officiële correspondentie van de keizer, soms zeer gedetailleerd. Samen leveren ze een tweede autobiografie op, een die in marmer gebeiteld is. Archeologen hebben een grote hoeveelheid nieuw materiaal ontcijferd en vele inzichten toegevoegd aan de literaire bronnen.

Hoewel veel gedetailleerde informatie dus ontbreekt, is net genoeg bekend om Hadrianus' levensverhaal te kunnen reconstrueren en de tijd waarin hij leefde te beschrijven. Een opmerkelijk leven had hij, en het speelde zich af in buitengewone tijden! Over Hadrianus' kinder- en jongelingsjaren is maar heel weinig bekend, maar over de grote gebeurtenissen uit die periode weten we des te meer, zodat het in ieder geval mogelijk is een beschrijving te geven van dingen die hij als jongen zag of hoorde. Ik geef ook een schets van het reilen en zeilen van het keizerrijk en van de ontstaansgeschiedenis van de politieke arena die Hadrianus betrad toen hij eenmaal volwassen was.

Uit het hele verhaal komt naar voren dat de kwaadaardige perverseling uit de oudere beeldvorming in werkelijkheid een fascinerende persoonlijkheid was – een vat vol tegenstrijdigheden, dat zeker, een man die anderen tot waanzin dreef, die zeer charmant kon zijn, die zowel meedogenloos als goedertieren was; een harde werker, maar ook speels; een man van de daad, maar ook een estheet; een man die soms wreed was, maar alles bij elkaar genomen een rijk begiftigd, compleet mens. Hij was zelf dichter en schilder en liep warm voor alles wat maar Helleens was: hij was een *goede* Nero.

Even wat praktische zaken. Het is lastig om precieze uitspraken te doen over de waarde van geld in het oude Rome. De basisrekenenheid was de sestertie (*sestertius*), een kleine zilveren munt. Vier sestertiën vormden samen een *denarius*, die eveneens van zilver was. Goederen en diensten vertegenwoordigden verhoudingsgewijs andere waarden vergeleken met tegenwoordig. Uit de losse pols zou je kunnen zeggen dat een sestertie een waarde had van tussen de een en twee Britse ponden nu. Maar het is veel nuttiger om te kijken naar een reeks voorbeelden van inkomsten en uitgaven. In de eerste eeuw v.C. zou het vermogen van de (volgens de overlevering) rijkste man van Rome, Marcus Licinius Crassus, tweehonderd miljoen sestertiën hebben bedragen. Een man van gemiddelde rijkdom uit Hadrianus' tijd, Gaius Plinius Caecilius Secundus, beter bekend als Plinius de Jongere, was goed voor ongeveer twintig miljoen sestertiën. Een legioensoldaat verdiende 1200 sestertiën per jaar. Een Romeins burger kon goed leven van een jaarlijks inkomen van 20.000 sestertiën; deze bescheiden welstand hield weliswaar in dat deze burger over een kapitaal van 400.000 sestertiën beschikte (het vereiste minimum om in aanmerking te komen voor het lidmaatschap van de *ordo equester*, de klasse van zakenlieden). Uit graffiti in Pompei blijkt dat een *modius* tarwe (ruim 6,5 kilogram) halverwege de eerste eeuw n.C. drie sestertiën kostte en dat een brood met een gewicht van ongeveer een pond minder dan een *as* kostte, ofwel minder dan een vierde sestertie. Voor een *as* kon je een eenheid wijn, een bordvol eten of een lamp aanschaffen, en voor dit bedrag kon je ook terecht in het badhuis. Het minimumloon – zij het alleen in geld of in geld en natura – zal vrijwel nooit lager zijn uitgekomen dan vier sestertiën per dag.

Als regel duid ik mensen en plaatsnamen aan bij de Latijnse naam. Soms bedien ik me van de aanduiding 'barbaars', zoals de Grieken en Romeinen die toepasten op volkeren die buiten het rijk woonden: dit doe ik voor het gemak, met de erkenning dat de negatieve bijbetekenissen onrecht doen aan enkele ontwikkelde en succesrijke samenlevingen. Zoals ook in mijn voorgaande boeken hanteer ik onze moderne tijdrekening, die begint met het vermeende geboortjaar van Jezus Christus, niet de Romeinse chronologie die de jaartelling liet beginnen bij het jaar waarin volgens de legende de stad Rome werd gesticht, 753 v.C. Jaren na het begin van onze jaartelling worden merendeels alleen met cijfers gegeven.

De Romeinse persoonsnamen zaten op een ingewikkelde manier in elkaar. Om te beginnen was er de *praenomen*, die in het leven van alledag gehanteerd werd. Deze naam was gekozen uit een beperkt aantal namen die algemeen gebruikt werden, zoals Gaius, Marcus, Lucius, Publius of Sextus.

Een oudste zoon kreeg gewoonlijk dezelfde *praenomen* als zijn vader. Dan volgde de familienaam of *nomen gentilicium*. De *cognomen* (of de *cognomina*, want het was mogelijk om er meer dan een te hebben) kon oorspronkelijk betrekking hebben gehad op een persoonlijk kenmerk – zoals Agricola ofwel ‘boer’ en Tacitus ofwel ‘zwijgend’. Vaak gaf deze de familie aan binnen de clan of een tak binnen een familie of de naam van een andere familie waaraan iemand door een huwelijk verbonden was geraakt. Hadrianus’ *praenomen* was Publius en aan zijn *nomen* Aelius werden twee *cognomina* toegevoegd, Hadrianus, dat verwees naar zijn geboorteplaats in Italië, Hadria, en Afer, een Latijns woord voor ‘Afrikaan’, wat een aanduiding kan zijn voor een familietak die op een bepaalde manier in verband stond met de provincie Africa, of mogelijk aangeeft dat er Carthaags bloed door de aderen stroomde (wat zeer waarschijnlijk zo was). Zegevierende generaals konden een *agnomen* toegekend krijgen; zo kreeg keizer Trajanus na zijn verovering van het Dacische koninkrijk de *agnomen* Dacicus.

Vrouwen kregen gewoonlijk de vrouwelijke vorm van hun *nomen*, hoewel deze regel ten tijde van Hadrianus al niet meer zo strak gehanteerd werd; zijn zus werd bijvoorbeeld niet Aelia genoemd, maar stond bekend onder de namen van haar moeder, Domitia Paulina.

De meeste mensen kennen het oude Rome tegenwoordig alleen via de met zwaarden zwaaiende helden op sandalen uit televisieseries en films. Deze films zijn onderhoudend, maar laten de kijker vaak toch met een onbevredigd gevoel achter. Dat komt doordat ze de oude Romeinen onterecht met hedendaagse opvattingen opzadelen. Zo beschouwen we de klassieke arena als een onbegrijpelijk schouwspel van grootschalig sadisme. Maar al schieten de toeschouwers ongetwijfeld een wreed genoeg in wat ze zagen, het fundamentele doel van gladiatorengevechten was om moed te aanschouwen en hierdoor zelf sterker te worden en geïnspireerd te raken. Rome was een militaire samenleving en fysieke moed – *virtus* – werd hoog aangeslagen.

Mijn bedoeling met dit boek is verwezenlijkt wanneer de lezer niet alleen met de man Hadrianus heeft kennisgemaakt, maar ook met zijn wereld. Dat wil zeggen vertrouwd is geraakt met wat hem of haar voordien vreemd was. Want zonder enig begrip (hoe weifelend en provisorisch ook) van hoe het geweest moet zijn om in die tijd te leven, zal de lezer nauwelijks wijs kunnen worden uit de gebeurtenissen die op de volgende bladzijden beschreven worden en uit de mensen die er een actief aandeel in hadden.

INLEIDING

Een schitterend oord – en ook een van de raadselachtigste ter wereld.

Na een wandeling van bijna een kilometer heuvelopwaarts het land in bereik je een grote, vervallen muur van zo'n negen meter hoog. Via een brede opening kom je uit bij een langwerpige vijver waarachter zich een rustgevend vergezicht van heuvels en dalen ontrolt. Overal verrijzen cipressen, naast steeneiken, beuken, haagbeuken en oude olijfbomen. Zeedennen spreiden hun verheven kroon uit als in de lucht bevroren uitbarstingen van groen vuurwerk.

De eenentwintigste eeuw wijkt hier voor de tweede, want overal tussen de bomen staan Romeinse ruïnes – verbrokkelde colonnades, ingestorte apsisen, traptreden naar hogere terrassen, traptreden naar ondergrondse tunnels, waterpartijen en kapotte fonteinen, de resterende zuilen van een ronde tempel, een door gras overwoekerd openluchttheater.

Het zijn de restanten van een van de wonderen van de Europese architectuur, de villa van keizer Hadrianus bij Tivoli, slechts een kilometer of dertig van Rome verwijderd. Ze was een inspiratiebron voor architecten van de renaissance die de geheimen van de antieke wereld wilden doorgronden; ze roofden niet alleen de ideeën, maar ook de marmeren buitenlagen van de muren en de mozaïeken van de vloeren. Elk standbeeld dat ze maar konden vinden namen ze mee om hun gloednieuwe *palazzi* op te sieren. Ten minste 250 van deze beelden zijn geïdentificeerd, maar in de hoogtijdagen van de villa moeten er nog veel meer zijn geweest, opgesteld in alle hoeken en gaten.

Tussen de portretten van keizers en de beelden van goden bevonden zich veertig beelden ter nagedachtenis van de gedoemde geliefde van de keizer,

een jonge Bithyniër die Antinoüs heette; in nissen en op sokkels, overal staarde zijn beeltenis de bewoners aan.

De aanduiding ‘villa’ is slecht getroffen. Het was niet één gebouw, maar een complete nederzetting: verspreid over een oppervlakte van zo’n honderd hectare zijn de resten van meer dan vijfendertig bouwsels van velerlei aard aangetroffen. De uitgestrektheid van het complex spreekt alleen al uit het feit dat er ondanks eeuwenlange plunderingen, als door een legerjtje dronken soldaten, nog zoveel van over is.

De bouwopdracht van de keizer betrof geen landelijk toevluchtsoord voor een vermoeide autocraat; wat hem voor ogen stond was een levendig regeringscentrum, en dat verklaart ook het buitensporige aantal eet- en ontvangtzalen. Maar als we de praktische doeleinden buiten beschouwing laten, is het meest curieuze aan het complex dat het de Romeinse wereld zoals Hadrianus die zag in het klein vertegenwoordigde, of liever gezegd die onderdelen ervan die voor hem de meeste betekenis hadden. Het was zijn metafoor voor het rijk zelf, in mortel en steen.

Voor Griekenland was hier een ereplaats ingeruimd. Er stond een imitatie van de Beschilderde Zuilengang (Stoa Poikile) in Athene, befaamd vanwege de muurschilderingen en de link met de stoïcijnse filosofen, en elders was de olijfgaard, de Academie van de grote leraar Plato, nagemaakt. Het echte Dal van Tempe bevindt zich in Thessalië, land van bezwingingen en tovenarij: daar kwam Apollo, de god van de zon, naartoe toen hij het chtonische monster Python, een draak die het middelpunt van de aarde bewaakte, had verslagen en door zijn beroemde orakel vervangen. Deze weelderige kloof werd aan de noordzijde van de villa nagebouwd.

Elders, in een lagergelegen deel van het terrein, bevond zich een rechthoekige vijver met aan weerszijden zuilenrijen en standbeelden, die geïnspireerd zou zijn op de Canopus, een kanaal en populaire toeristische trekpleister bij Alexandrië. Aan het ene uiteinde van de vijver bevond zich een monumentale overkoepelde eetzaal in de openlucht met als decor een verkoelend arrangement van fonteinen en klaterend water. In de vijver huisde een marmeren krokodil, en marmeren beelden van Egyptische goden keken welwillend neer op de zomeravondlijke partijtjes van de keizer.

‘En om niets achterwege te laten, bouwde Hadrianus zelfs een Hades,’²¹ schrijft een oude geschiedschrijver, doelend op de onderwereld waar de doden een mistroostig halfleven sleten. We weten niet waar deze zich bevond. Een van de opmerkelijkste aspecten van de villa is dat zich onder de verheven gebouwen waar de keizer en zijn gasten zich vermeiden of vergaderingen hielden, een ondergronds netwerk bevond van tunnels, voorraadka-

mers en vensterloze slaapruiden, waar bedienden en slaven woonden en werkten – buiten het bereik van de zintuigen en gedachten van hun meesters – om de mensen die zich boven hen koesterden in het licht van al het noodzakelijke te voorzien. Maar deze dienruimten waren waarschijnlijk niet de Hades zoals Hadrianus zich die voorstelde.

Maar er is ook een andere mogelijkheid. Aan de zuidkant van het keizerlijk landgoed verheft zich een plateau met daarop nauwelijks bebouwing, waar Hadrianus en zijn gezelschap konden paardrijden en jagen. Maar onder die ruige velden is een van de opmerkelijkste onderdelen van de villa aangetroffen: vier identieke gangen met bij elkaar een lengte van 800 meter en breed genoeg om er met een strijdwagen doorheen te kleppen, die met elkaar verbonden zijn en ruwweg een rechthoek of trapezium vormen. Er was heel wat arbeid voor nodig geweest om ze te maken, want er moest 20.000 kubieke meter rots voor worden weggehakt en afgevoerd. Openingen in de zoldering zorgen voor intervallen van lucht en licht. Deze lange donkere gangen zien er nog goeddeels uit als in Hadrianus' tijd en leveren waarschijnlijk een vergelijkbaar gevoel op. Het is er kil, zelfs op warme dagen.

Ze plaatsen ons voor een raadsel, want ze kunnen slechts vanaf één zijde betreden worden, namelijk de noordkant van de rechthoek. Waarvoor waren ze bedoeld? Mogelijk zinspelen ze op het leven na de dood, was het een desoriënterende ruimte voor religieuze rituelen waar de levenden weer contact konden leggen met de schimmen van beroemde voorouders, of zelfs van verloren geliefden.

De man die deze wondere wereld tot stand bracht is niet minder raadselachtig. Zijn villa werpt meer vragen dan antwoorden op over de vreemde persoonlijkheid van een van de grootste heersers van Rome, en om hem volledig te doorgronden moeten we onze aandacht richten op de gebeurtenissen in zijn leven.

INVALLERS UIT HET WESTEN

Dit is een verhaal over twee families, en over een weesjongen.

De Aelii en de Ulpii hadden zoals alle families hun gebruikelijke portie ergerissen en vriendschappen, huwelijken en antipathieën, en hun invloed op het kind deed zich zijn leven lang gelden. Hij kreeg de namen Publius Aelius Hadrianus Afer en werd geboren op de negende dag van de kalendae van februari' in het jaar waarin keizer Vespasianus en diens zoon Titus consul waren, dat wil zeggen 24 januari van het jaar 76. Hadrianus aanschouwde het levenslicht in Rome, maar de plaats waar zijn familie vandaan kwam lag daar ver vandaan, aan de uiterste grens van het Romeinse Rijk.

Andalusië in Zuid-Spanje is een welgelegen gebied, want het vormt de brug tussen Europa en Afrika en zijn kustlijn verbindt de Middellandse Zee met de Atlantische Oceaan. Vele eeuwen lang behoorde het tot de armste streken van Europa. Landarbeiders worden hier nog altijd veel slechter betaald dan elders op het continent.

Dorre streken en bergen met besneeuwde toppen worden afgewisseld door vruchtbare akkers die hun water ontvangen van de Guadalquivir, die door het brede dal stroomt dat hij in prehistorische millennia in de rotsen heeft uitgesleten voor hij in zee uitkomt. Enkele kilometers stroomopwaarts van de fraaie stad Sevilla ligt het onaanzienlijke dorp Santiponce. Diep onder het asfalt, de woningen en wegcafés, onder de voeten van de ruim zeventuizend inwoners, liggen hier de onzichtbare, niet-opgegraven resten van het Romeinse Italia. De bevolking van deze plaats was ongeveer even groot als die van Santiponce nu, en de Aelii behoorden tot de toonaangevende families in dit provinciestadje. Dit was de *patria* van de kleine Hadrianus, zijn plaats van oorsprong.

Op een heuvel met uitzicht op Santiponce liggen de schitterende zondoorbakken ruïnes van Nieuw-Italica, dat door Hadrianus, toen hij veel ouder was, aan het oorspronkelijke plaatsje werd toegevoegd. Brede lanen, met aan weerszijden de fundamenteën van verdwenen schaduwrijke zuilengangen, lopen kriskras door een groot met struikgewas bedekt veld, waar ooit een weelderig en levendig stedelijk centrum was, maar waar nu alleen nog wat stoffige, weifelende vlinders huizen. Aan de hoofdstraat bevinden zich de fundamenteën van een openbaar badencomplex en de mozaïekvloer, met de tekens van de dierenriem, van de villa van een rijk man. Tussen hoge bomen ontwaart de bezoeker glimpen van een van de grootste amfiteaters van de keizer, die nog geheel en al op zijn plek is bewaard, al zijn enkele van de hoogste bogen ingestort.

Tegenwoordig begint Andalusië weer iets van de zo lang geleden verdwenen voorspoed te herwinnen, dankzij de hernieuwde democratie en het lidmaatschap van de Europese Unie. Vanaf een uitzichtplatform dat gedomineerd wordt door een standbeeld van een naakte keizer Trajanus lijkt het of de nieuwe, kronkelende autowegen een knoop leggen om de oude monumenten; en dicht in de buurt is nog een ander Italica verzezen, Italica Nueva geheten. Verblindend witte torenflats en lege straten wachten de komst van de eerste bewoners af.

Tweeduizend jaar geleden behoorde de streek tot de welvarendste van het hele Romeinse Rijk. De Latijnse naam voor de Guadalquivir luidde Baetis en de provincie, Baetica, was ernaar vernoemd. De grote geograaf Strabo, die in het eerste kwart van de eerste eeuw schreef, moest weinig hebben van het grootste deel van Spanje, dat volgens hem ruig en onherbergzaam was, een 'uiterst ellendig oord om te wonen'.² Maar Baetica was een ander verhaal.

Turdetania [een andere naam voor Baetica, naar de oorspronkelijke bewoners] is op een wonderbaarlijke manier door de natuur gezegend; en terwijl het alle dingen produceert, en ook nog in grote hoeveelheden, worden deze zegeningen nog verdubbeld door de faciliteiten voor het exporteren van goederen [waaronder] grote hoeveelheden graan en wijn, en ook olijfolie, niet alleen in grote hoeveelheden, maar ook nog eens van de beste kwaliteit.³

Olijfolie werd buitengewoon goed verkocht. In de antieke wereld was het een stapelproduct dat niet alleen algemeen bij de voedselbereiding werd gebruikt, maar ook voor verlichting binnenshuis, als cosmetica, bij de lichaamsverzorging en als medicijn. De vraag naar olijfolie in een grote stad als Rome was kolossaal (jaarlijks ging er hier wel 200.000 hectoliter door-

heen) en de Baetische grondbezitters verkochten zoveel olie als ze maar konden produceren.

Bewijzen hiervoor worden geleverd door de grootste vuilstortplaats van de antieke wereld, de Monte Testaccio in Rome – een kunstmatige heuvel van vijftig meter hoog en een kilometer breed die volledig bestaat uit gebroken amfora's of aardewerken voorraadpotten, misschien zo'n 45 miljoen in getal. Vaak kregen ze een stempel waarop de inhoud en de naam van de exporteur vermeld stonden; de meeste die uit Baetica afkomstig zijn bevatten olie en volgens een schatting werden er ieder jaar 130.000, goed voor een gezamenlijke inhoud van ten minste negen miljoen liter, op de heuvel gedumpt. Tot de grootste olijfolieproducenten van Zuid-Spanje behoorden de Aelii.

De eerste Aelius kwam naar Italica toen dat gesticht werd tijdens Romes tweede langdurige oorlog tegen de handeldrijvende stadstaat Carthago; deze stad lag op een strategische plek aan de kust van wat nu Tunesië is en had de handel in het westelijke Middellandse Zeegebied al eeuwenlang beheerst.

Gedurende een lange periode verliep de strijd voor de Romeinen zeer ongunstig. Hannibal, de Carthaagse veldheer, een van de grootste legeraanvoerders uit de geschiedenis, trok meer dan tien jaar door Italië en won de ene veldslag na de andere. Indertijd was Zuid-Spanje een Carthaagse kolonie, en de vierentwintigjarige Publius Cornelius Scipio ging er aan het hoofd van een expeditiemacht naartoe. Na een meesterlijke campagne lokte de jonge commandant op enkele kilometers afstand van Italica een veldslag uit. Hoewel zijn leger in de minderheid was, behaalde het een klinkende zege, waarbij alleen een fikse stortbui voor een onderbreking zorgde. De aangeslagen en doorweekte Carthagers probeerden te ontsnappen, maar Scipio zette hen achterna en slachtte hen af. Slechts 6000 man van de oorspronkelijke Carthaagse strijdmacht van 50.000 kwamen er levend af.

Hierna stak Scipio de Middellandse Zee over om Carthago zelf aan te vallen, en bracht Hannibal een verpletterende nederlaag toe op diens eigen grondgebied. De oorlog was voorbij en de zegevierende veldheer werd geëerd met een toevoeging aan zijn reeks namen: Africanus.

Een groot aantal zieke en gewonde legioensoldaten werd in Spanje achtergelaten en ondergebracht in het nieuwe stadje Italica, genoemd naar Italië. Het betrof hier niet slechts een gerieflijke methode om veteranen kwijt te raken die een risico voor de rest waren gaan vormen; deze lieden konden zich nuttig maken door een oogje op de plaatselijke bewoners te houden en

hen te laten kennismaken met de Romeinse manier van leven en ze konden, mocht er onrust ontstaan, militaire middelen inzetten.

Onze Aelius, die afkomstig was uit Hadria, dat op zo'n vijftien kilometer afstand van de zee aan de oostkust van Italië lag, behoorde ook tot het menselijke oorlogsafval. We kunnen onmogelijk weten of en hoe blij hij was om voorgoed ver van huis in een vreemd land te worden gedumpt. Zijn kinderen en kindskinderen wisten zich in ieder geval te voegen naar de niet-onaangename opgave om geld te verdienen en hogerop te komen.

Over de periode van honderdvijftig jaar hierna hebben we wat de Aelii betreft niets te melden. Baetica floreerde en lokte stromen immigranten uit Italië die er ook hun geluk wilden beproeven. Maar toen brak in 49 v.C. in Rome de burgeroorlog uit. Het was een strijd op leven en dood tussen de charmante, gewetenloze en ver vooruitziende politicus en generaal Gaius Julius Caesar en het aristocratische establishment dat het voor het zeggen had in de Romeinse republiek. De meeste leidende figuren in Italica waren zo onverstandig of ongelukkig de verliezende zijde in het conflict te kiezen. Meer dan tienduizend mannen met een Italische achtergrond meldden zich voor dienst in het republikeinse leger. Twee keer leverden Romeinse legioenen strijd met elkaar op Spaanse bodem en twee keer won Caesar; zijn tweede veldtocht hier leverde hem ook de zege in de oorlog op.

Ongeveer in deze tijd werd Hadrianus' betbetovergrootvader, een zekere Aelius Marullinus, als eerste van de familie senator. Hij was blijkbaar gehaider dan zijn landgenoten, want deze promotie kan alleen op aandringen van de zegevierende Julius Caesar tot stand zijn gekomen, als beloning voor betoonde trouw.

Hadrianus' vader, die net als hij Publius Aelius Hadrianus Afer heette, werd een eeuw later geboren en trouwde met een vrouw uit Gades, Domitia Paulina. Gades was, net als Carthago, gesticht en gekoloniseerd door Feniciërs uit Tyrus en Sidon aan de kust van Palestina. Een passerend lid van de grote Romeinse clan der Domitii moet een voorouder van Paulina het Romeins burgerschap hebben bezorgd, maar haar familie was hoogstwaarschijnlijk van Punische origine (Punisch is de Romeinse aanduiding voor Carthaags). Het paar kreeg twee kinderen, Hadrianus en een dochter die ouder was.

Vader Aelius Hadrianus behoorde tot het toenemende aantal rijke inwoners van Baetica die besloten in de Romeinse politiek te gaan. Over zijn loopbaan is maar weinig overgeleverd, maar duidelijk is wel dat hij intelligent en bekwaam was. Hij bekleedde de belangrijke positie van praetor,

vermoedelijk in het jaar waarin zijn zoon geboren werd. De autoriteiten moeten veel in hem gezien hebben, want hij was toen waarschijnlijk nog maar negenentwintig of dertig, de minimumleeftijd voor de functie van praetor. Als praetor was hij rechter in Rome of kreeg hij het commando over een legioen. Aansluitend kan hij de positie van gouverneur van een provincie hebben bekleed (mogelijk in Baetica zelf).

De Aelii waren bevriend met de Ulprii, een van de andere leidende clans in Italica.⁴ De historicus Cassius Dio, die in de derde eeuw schreef, beweerde op minachtende toon dat de Ulprii van Spaanse origine waren; ze hadden niet eens Italisch of uit Zuid-Italië afkomstig Grieks bloed in hun aderen, laat staan Romeins bloed. Maar ook zij behoorden waarschijnlijk tot de eerste bewoners van het stadje en ze kwamen vermoedelijk uit Tuder (het huidige Todi), een plaatsje in de heuvels van Noord-Umbrië, dat toentertijd bekendstond om zijn krijgshaftigheid.

Hadrianus' grootvader van vaderskant huwde met een Ulpia. Het was voor hem een geweldige partij, want haar broer was Marcus Ulpius Trajanus (deze *cognomen* was ongetwijfeld het gevolg van een huwelijk met een van de Traiï, een Baeticaanse clan die belangen had in de massaproductie van amfora's). Trajanus was ooit gouverneur van Baetica geweest en was ten tijde van Hadrianus' geboorte gouverneur van Syrië, een van de belangrijkste provinciale posten van het Romeinse Rijk. Tot zijn staf behoorde zijn getalenteerde, innemende zoon – overeenkomstig de Romeinse gewoonte eveneens Marcus Ulpius Trajanus geheten – bij ons simpelweg bekend als Trajanus.

De Ulprii waren rijk en vooraanstaand, en Trajanus was niet de eerste uit zijn familie die senator werd; een van de kwalificaties voor het senatorschap was een vermogen van ten minste een miljoen sestertien. De beslissing over toetreding tot de Senaat was in handen van de keizer, en het lidmaatschap van de *ordo senatorius* of senatorenstand ging automatisch over op de mannelijke nakomelingen van een senator. Volgens schattingen waren er slechts zo'n vierhonderd senatorenfamilies in het hele rijk,⁵ dus mocht een plaatsje als Italica, dat er meerdere had, zich gelukkig prijzen.

De Aelii en Ulprii hadden geen druppel adellijk Romeins bloed in hun aderen. Het waren 'nieuwe mannen', de laatdunkende aanduiding die de vooraanstaande oude families die al eeuwenlang de boventoon in Rome voerden, hanteerden voor onbekende politici die niet uit hun eigen magische kringetje voortkwamen. Ze hadden de economische mogelijkheden van het vruchtbare Baetica uitgebuit en waren nu vastbesloten zich ook in Rome te laten gelden.

Als klein kind verkeerde Hadrianus in groot gevaar. In de antieke wereld was de periode vanaf de geboorte tot het zevende of achtste levensjaar namelijk de meest levensbedreigende. De medische wetenschap stond nog in de kinderschoenen. Er waren wel pragmatisch ingestelde artsen die een gezonde manier van leven propageerden en behandelingen voorschreven die in het verleden aantoonbaar effect hadden gehad, maar andere zagen de geneeskunde als een tak van de filosofie of een vorm van magie en vertrouwden vaak op uiterst bizarre theorieën in plaats van op waarnemingen.

Toen Hadrianus zijn geboorte had overleefd, werd hij nog niet als een volwaardige levende beschouwd. Zoals andere Romeinse pasgeborenen ontving hij zijn *praenomen* of persoonsnaam pas op de negende dag na zijn geboorte; dit uitstel weerspiegelde het feit dat veel zuigelingen al in de eerste dagen van hun leven stierven. De meest voorkomende fatale ziekten waren aandoeningen van maag en ingewanden, zoals diarree en dysenterie. Dysenterie bleef in de gehele kindertijd een risico.

Een van de gevolgen van de hoge zuigelingensterfte was dat ouders uit de elite de voorzorg namen zich niet al te sterk aan hun kinderen te hechten totdat ze er redelijk zeker van waren dat die zouden blijven leven. Moeders gaven gewoonlijk geen borstvoeding (ondanks het feit dat ze hierdoor meer kans liepen al snel opnieuw zwanger te worden), en Paulina was geen uitzondering.

Dus moest er een min gevonden worden. Het was van groot belang om hiervoor het juiste type vrouw aan te trekken. Volgens een belangrijk gynaecologisch handboek uit die periode, de *Gynaecologia* van Soranus, 'diende [ze] niet jonger dan twintig en niet ouder dan veertig te zijn, [een vrouw] die al twee of drie keer bevallen is, die gezond is, in een goede conditie verkeert, stevig gebouwd is en een goede teint heeft. Haar borsten dienen van gemiddelde grootte, soepel, zacht en zonder rimpels te zijn.'⁶ Bovendien diende ze zichzelf in de hand te hebben, waarmee bedoeld werd dat ze zich onthield van seksuele gemeenschap en alcohol.

Paulina nam een vrouw die Germania heette aan⁷ om de belangrijke taak van voedster te vervullen en we mogen ervan uitgaan dat die aan de functie-eisen voldeed. Haar naam suggereert dat ze een slavin was afkomstig uit Noordoost-Europa. Blijkbaar kweet ze zich uitstekend van haar werk, want later kreeg ze haar vrijheid. Ze bereikte een aanzienlijke ouderdom, ze overleefde zelfs het kind dat aan haar werd toevertrouwd.

Over Hadrianus' kindertijd is verder niets met zekerheid bekend. Zijn vader was als senator verplicht om in of nabij Rome te wonen, tenzij hij een post in het buitenland te vervullen had. De familie bezat ongetwijfeld een

huis in de stad Rome en ook een landhuis op niet al te grote afstand van de hoofdstad. Een kolonie welgestelde Spanjaarden betrok een villa in Tibur (het huidige Tivoli) of liet er hier een bouwen, en het is wel bijna zeker dat ook de Aelii hierbij behoorden. Dit modieuze oord op zo'n dertig kilometer ten oosten van Rome bevond zich op de lagergelegen hellingen van de Sabijnse heuvels, aan het einde van een vallei waardoor de Anio (de huidige Aniene) stroomde. De plaats bevindt zich op de plek waar het dal tot een kloof versmalt.

De rivier stroomt er kolkend langs, met spectaculaire watervallen, beschrijft een lus om de stad heen en voegt zich uiteindelijk bij de Tiber. Tibur stond bekend om zijn overvloed aan water en zijn koele, verfrissende klimaat. Rijke Romeinen zochten hier 's zomers een heenkomen voor de verstikkende hitte van de hoofdstad, en sommigen woonden zelfs het hele jaar in of bij het stadje. Veel villa's waren ronduit schitterend. De modieuze schrijver Statius schreef een lofzang op een paleisachtige residentie, een *villa Tiburtina*, die in een lommerrijk park op de oever van de snelstromende Anio stond. Hadrianus moet er geweest zijn en er zijn ogen hebben uitgekeken.

Moet ik mijn bewondering uiten voor de vergulde balken,
of het Moors citrushout van alle deurposten,
Voor het glanzende marmer met gekleurde aderen,
Of het water dat in buizen door alle slaapkamers stroomt?⁸

De dichter ging maar door met het beschrijven van allerhande luxueuze zaken: de mozaïeken, de kunstwerken uitgevoerd in goud en ivoor, de edelstenen en halfedelstenen, de beeldhouwwerken.

Hadrianus bracht vermoedelijk een groot deel van zijn jeugd door in dit sprookjesachtige oord, dat hem zijn leven lang dierbaar zou blijven.

De eerste acht jaar van zijn leven bleef Hadrianus onder de hoede van zijn moeder. Daarna, omstreeks het jaar 84, nam zijn vader de directe verantwoordelijkheid over en begon Hadrianus' formele scholingsperiode. Het is niet duidelijk of hij onderwijs aan huis kreeg of naar school ging. De belangrijkste onderwijskundige uit die periode, Marcus Fabius Quintilianus, maakte zich zorgen dat de gemiddelde familie niet langer in betrouwbare rolmodellen voorzag. Kinderen werden verpest door te veel vriendelijkheid, werden buitensporig verwend ('liggend in hun nest groeien ze op'); hij gaf de voorkeur aan het 'heldere daglicht van een respectabele school'⁹ boven de

afzondering en obscuriteit van privéonderwijs.

Lager onderwijs werd vaak gegeven in een gehuurde ruimte met een open voorzijde, als een veranda, aan een plein in het centrum. De dag begon bij zonsopgang of nog vroeger en eindigde 's middags met een bezoek aan het badhuis. De onderwijsmethoden waren hardvochtig en saai; het geheugen werd steviger aangesproken dan de intelligentie. Hadrianus en zijn medeleerlingen leerden de namen van de letters voordat ze met de vorm ervan kennismaakten. Ze zongen ze van voor naar achteren van A tot X (de Y en de Z ontbraken in het Latijnse alfabet) en van X tot A. Vervolgens werden combinaties van twee of drie letters uit het hoofd geleerd, waarna eindelijk lettergrepen en woorden aan bod kwamen. Ook werden de eerste beginselen van de praktische wiskunde onderwezen, om de Romein in staat te stellen zich met voldoende zelfvertrouwen aan de alledaagse praktijk van het kopen en verkopen over te geven en zijn geld op een goede manier te beheren.

De onderwijzer of *ludi magister* leidde Hadrianus' hand bij het leren schrijven over het schrijftafeltje. Later gaf hij zijn leerlingen zinnen op om over te schrijven met hun schrijfstift in was of met pen en inkt op papyrus of houten plankjes zo dun als karton. Ze hadden ook een abacus om bij het rekenen te gebruiken en ze dreunden de tafels van vermenigvuldiging in koor op.

In 85 of 86, toen Hadrianus ongeveer tien jaar oud was, vond er een gebeurtenis plaats die zijn wereld op zijn kop zette. Zijn vader, Publius Aelius Hadrianus Afer, stierf onverwachts op de leeftijd van veertig jaar. Daarmee kwam een einde aan een veelbelovende carrière in de hoogste politieke regionen van het rijk. De doodsoorzaak is niet overgeleverd, maar hoogstwaarschijnlijk bezweek de man aan een van de talrijke epidemieën die de antieke wereld teisterden en rijk en arm zonder onderscheid troffen.

Domitia Paulina raakte hierdoor in een moeilijke, maar beslist niet ongewone situatie. Vrouwen trouwden op jonge leeftijd, soms al op hun dertiende, kort of direct na het begin van hun puberteit; mannen trouwden over het algemeen veel later, meestal als ze zo ergens tussen de vijftientig en de dertig waren. Hoewel veel vrouwen bij het baren van een kind stierven, waren er toch meer vrouwen die hun kinderen tot volwassenen zagen opgroeien dan mannen; geschat wordt dat slechts een derde van alle vijftientwintigjarigen een vader had die nog leefde, terwijl bijna de helft van hen dan nog wel een moeder had.

Hadrianus' moeder of haar adviseurs binnen de familie probeerden te

bedenken wat het beste was voor de jongen. Hij was erfgenaam van een fortuin en ze waren het erover eens dat een mannelijke leidsman hem op de weg naar de volwassenheid diende bij te staan en moest zorgen dat het familielandgoed in Baetica goed werd beheerd. Dus werden er twee voogden aangesteld, die beiden in Italica woonden. De ene was een *equus* (of ‘ridder’, een lid van de klasse van zakenlieden of de landadel, de klasse onder die van de politieke of senatoriële elite), Publius Acilius Attianus.

De tweede was een glansrijke, indrukwekkende figuur – iemand van de Ulpii en de zoon van Hadrianus’ oudoom van moederszijde. Dat was Trajanus, die we al eerder tegenkwamen als jongeling, dienend in het leger onder zijn vader. Hij was inmiddels tweeëndertig¹⁰ en profileerde zich als een goed soldaat. Hij was een groot bewonderaar van Alexander de Grote en streefde naar militaire roem. Hij was lang en goedgebouwd – bezat een ‘nobel uiterlijk’ – en had een haakneus en een brede mond.¹¹ Hij was kort tevoren praetor geweest en hield het oog gericht op een consulschap als opperste bekroning, het hoogste openbare ambt dat in de Romeinse politiek in de wacht te slepen was (of hij zou de keizerlijke macht moeten nastreven, een zeer riskante onderneming).

Trajanus gaf zich graag over aan activiteiten in de openlucht en was een hartstochtelijk jager. Hij schijnt ook aan bergbeklimmen te hebben gedaan, wat in zijn tijd een ongebruikelijke hobby was, en hij hield ervan ‘steile rotsen te betreden zonder dat er iemand was om hem de helpende hand toe te steken of hem de weg te wijzen’.¹² Hij was een drinkebroer en hield van seks met jongemannen.¹³ Hij en zijn vrouw Pompeja Plotina (haar volledige naam luidde Pompeja Plotina Claudia Phoebe Piso), met wie hij in 78 trouwde, droegen elkaar een warm hart toe, maar hun huwelijk schijnt een *mariage blanc* geweest te zijn, en ze kregen geen kinderen.

De eigenschap van Trajanus die zijn tijdgenoten vooral opmerkten en waardeerden was zijn rechtschapenheid. Hij stond erom bekend dat hij zijn persoonlijke genoegens nooit liet prevaleren boven zijn openbare verplichtingen, een deugd die bij de bestuurlijke elite nauwelijks voorkwam.

Indertijd was de voogdij over een tienjarige Spaanse jongen van weinig belang, behalve dan voor de direct betrokkenen. Maar later zou blijken dat dit het moment was waarop het lot van de Aelii en de Ulpii onverbrekkelijk met elkaar werd verbonden; het was een band die onvoorziene gevolgen zou hebben voor de toekomst van Rome.